

**IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA
O'RGATISHNING SAMARALI METODLARI****Shog'ulomova Zilola Saydaxmatovna***Toshkent imkoniyati**cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan 1-son kasb-hunar
maktabi Ishlab chiqarish ta'lim ustasi*

Annotatsiya: *Imkoniyati cheklangan bolalarni kasb-hunarga yo'naltirish va nafaqat ularga hayotda o'z yo'lini topishga yordam berish, balki kelajakda bandlik muammolarini ham hal qilishdan iborat. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan o'quvchilarni kasb-hunarga o'rgatish, to'g'ri yo'naltirish usullari haqida mulohaza yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *kasb-hunar, imkoniyat, malaka, yo'naltirish, maqsad, iqtisod, kasb tanlash, ma'lumot, hujjat, ta'lim, salohiyat, psixologik tayyorlash, maslahat.*

Mamlakatimizda ta'lim sohasida bo'layotgan o'zgarishlar, ya'ni qabul qilingan qonun va farmoyishlar jamiyatimiz ravnaqiga ijobiy ta'sir qilishi shubhasizdir. Ayniqsa, mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish, yetuk, jahon standarti talablariga javob bera oladigan kadrlar yetkazib berishda muhim omil hisoblanadi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi sifat bosqichida ta'lim tizimi samaradorligini oshirish, to'plangan ilg'or tajriba va tahlillardan kelib chiqib, dastur g'oyalari va qoidalari, shuningdek, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirib borish ko'zda tutilgan.

Kasb-hunarga yo'naltirish – umuminsoniy madaniyatni shakllantirish jarayonining tarkibiy qismlaridan biri sifatida yosh avlodning kasbiy tiklanishi, tabiat in'om etgan (tug'ma) qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashish, insonga kasbiy o'zligini anglashiga yordam beruvchi maxsus chora-tadbirlar majmuasi bo'lib, uning imkoniyat va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, bandlik va maqbul ta'lim turini tanlash ishlarida, turli xil malakali kasb mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarda jamiyatning g'amxo'rliqi sifatida namoyon bo'ladi.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishining bosh maqsadi o'ziga xos usullar yordamida mutaxassisning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirish va aholining samarali bandligini oshirishga erishishdan iborat.

Kasb-hunarga yo'naltirishning asosiy maqsadi – yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda kelgusi ta'lim yo'nalishini tanlashiga yoki shaxsning psixofiziologik xususiyatlari, qiziqishi, qobiliyati, moyilliklari va jamiyatning kadrlarga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqqan holda mehnat qilish sohasini tanlashga tayyorlashdan iborat.

Kasb-hunarga yo'naltirish quyidagi ikki asosiy vazifani hal qilishga qaratilgan:

- mehnat imkoniyatlarini oqilona taqsimlash va foydalanish hisobiga mamlakatning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash;

- shaxsni ijtimoiy va iqtisodiy himoyalash, chunki o'z qiziqishlari, moyillik va imkoniyatlariga mos kelgan kasbni tanlagan inson ham kasbiy, ham moddiy jihatdan tezroq uni o'zlashtiradi va sezilarli natijalarga erishadi.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishining pirovard natijasi ijtimoiy – iqtisodiy omil bo'lib, shaxsga ham, davlatga ham real foyda keltiradi.

Kasb-hunarga yo'naltirishda quyidagi tamoyillar asos qilib olingan:

- kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlarining majmuaviy xarakterdaligi;
- iqtisodiy rivojlanish va mehnat bozorini o'rganish va prognoz qilish orqali jamiyat va shaxs qiziqishlarini muvofiqlashtirish;
- shaxsni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis qilish shakli, uslublari va vositalarining ilmiy asoslanganligi;
- O'zbekiston fuqarolarining va (lozim bo'lganda) boshqa davlat fuqarolarining o'qish, ish joyi, yoshi, jinsi, millati va diniy dunyoqarashidan qat'iy nazar kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlaridan foydalanishga teng huquqligi;
- kasb tanlash yoki almashtirish, ta'lim turi va ishga joylashish imkoniyatlariga nisbatan kasbiy va boshqa axborotlarning tushunarliqligi;
- umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga psixologik-pedagogik va kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlarini ko'rsatishning majburiyigi va bepulligi, aholining boshqa guruhlariga davlat darajasida kafolatlangan kasbiy tashxis va maslahat berishning ixtiyoriyiligi;
- kasbiy tanlov, tashxis va maslahat xulosalarining ob'yektivligi, maxfiyligi va tavsiyaviy xarakterda ekanligi;
- kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlari xodimlarining kasbiy axloq normalariga rioya etishligi.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish sohasida kasblar olami bilan tanishtirish usullarini yangilash zarurati yuzaga kelmoqda. Bu o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimi kasbiy targ'ibot va tashviqotni o'z ichiga olgan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot); u yoki bu soha, kasbga bo'lgan shaxs qiziqish va qobiliyatlarining birlamchi kasbiy tashxisi, kasb tanlashda mutaxassislar tomonidan individual, guruhiy yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy maslahatlar, ko'proq muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan kasbni tanlab olishga qaratilgan kasbiy tanlov, ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-kasbiy moslashuv, tanlangan kasbni o'rganish jarayonida burch, mas'uliyat, kasbiy or-nomus hislarini o'quvchilarda shakllantirishga qaratilgan.

Bulardan ko'zlangan maqsad o'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berishdan iborat bo'lib, ular asosida o'quvchi o'zini qiziqtirgan, jamiyat uchun zarur bo'lgan kasbni tanlaydi.

Ta'lim jarayoni kasbiy va amaliy ko'nikmalar bilan birga o'quvchilar shaxsning shakllanishiga, ularning ijtimoiy moslashuviga va jamiyatga uyg'unlashuviga

ko'maklashadi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni tanlagan kasblari bo'yicha o'qish muddati o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining tegishli mutaxassisliklari va kasblari bo'yicha imkoniyatlari cheklangan shaxslar o'qishi uchun zarur va yetarli o'quv yuklamasining umumiy hajmi hisobga olingan holda belgilanadi. Bunda tanlangan kasblarning soni va murakkabligi e'tiborga olinadi. O'quvchilarni kasb-hunar maktabiga qabul qilish ularning o'qish yo'nalishlarini ixtiyoriy tanlashi hisobga olingan holda umumiy o'rta ta'lim negizida amalga oshiriladi. O'qishga qabul qilishda imkoniyati cheklangan shaxslar uchun mutaxassisliklari va kasblar ro'yxatiga muvofiq tibbiy tavsiyalar hisobga olinadi.

Har bir yosh bola (yoki o'quvchi) yoshligidanoq ma'lum bir kasb-hunarni egallashga intiladi, biroq aksariyat hollarda kelajakdagi egallamoqchi bo'lgan kasb-hunarlari haqida ma'lumot olishlari qiyin bo'lishi mumkin. Buning uchun maxsus pedagog va psixologlardan quyidagilarni inobatga olish talab etiladi:

- bolaning kasb-hunarlari haqida tasavvurini baholash;
- bolaning yoqtirgan kasbini o'ziga mosligini o'rganish;
- uning tanlagan kasbiga yaqin (yondosh) kasblarni ham bilish;
- tanlagan kasbini egallash imkoniyatini hisobga olish;
- bolaning sevgan kasbi haqida imkon qadar ko'proq ma'lumotlar berish;
- ularni ertangi kunga nisbatan ishonchini oshirish.

Yuqoridagi sanab o'tilgan xususiyatlarni hisobga olgan holda kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha rejalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur rejalarda amalga oshiriladigan suhbat, trening va boshqa jihatlarni faqatgina bitta o'qituvchi tomonidan emas, balki bir nechta o'qituvchi tomonidan amalga oshirish yaxshi samara beradi.

Mavjud nazariyalardan shunday xulosaga kelish mumkinki, imkoniyati cheklanganlik bir tomondan insonni ma'lum bir ehtiyojlaridan cheklab tursada, boshqa bir tomondan ularni jamiyatda faol bo'lishga, ilmiy-ijodiy faoliyatda o'z bilimlari, ko'nikmalari va iste'dodlarini ko'rsatishga undaydi. Misol uchun, Brayl tizimi asosida jahondagi minglab ko'rish imkoniyati cheklangan bolalar bilim olmoqdalar. Ular bilan tizimli ish olib borish esa bilim, ko'nikma, malakalarni to'g'ri shakllanishiga turtki bo'ladi.

“Kelajakda kim bo'lmoqchisan?” yoki “Qaysi kasbni egallamoqchisan?” kabi savollar bilan rivojlanishida ayrim nuqsoni bo'lgan aksariyat bolalarga murojaat qilsangiz, deyarli hamma bolalarda ikkilanish holatlarini kuzatish mumkin. Shu bois, yakka tartibda suhbatlar o'tkazish afzal bo'lib, bu esa ijobiy natijalarga olib keladi. Ma'lum bir kamchiliklarga ega bo'lgan bolalarni kasb-hunarga yo'naltirishda ana shu nuqsonlarni sezdirmaslikka harakat qilish o'qituvchi (logoped), tarbiyachi va psixologlarning mahoratlariga bog'liq. Bunday hollarda shunday yo'l ko'rsatish kerakki, bolalar o'sha kasb-hunardan bezib qolmasin va unga bo'lgan qiziqishlarini so'nmasin.

Bolalarni kasb-hunarga yo'naltirishda muhim jihatlardan yana biri ularning yosh davrlarini ham hisobga olish zarur. O'smirlik davrida aksariyat kamchiligi bo'lgan bolalar ruhiyatida ta'sirchanlik bo'lib, har bir so'zga alohida e'tibor qaratadilar. Ayrim olimlar bu davrni o'smirlikning inqiroz krizis bosqichi deb ataydilar. Ana shu davrda bolani kasb-hunarga to'g'ri yo'naltira olish shu kasbga bo'lgan munosabatni bir umr saqlab qolishga sababchi bo'ladi.

Kasb-hunar tanlash o'smir bolalarning balog'atga yetish davri bilan birgalikda ham ohang bo'lib, orzu-umidlarga berilish hamda qiziqishlardan kelib chiqadi. Biror bir kasbni ongli ravishda tanlashda, birinchi navbatda, u yoki bu mehnat turiga nisbatan ehtiyoj inobatga olinsa, ikkinchi tomondan shaxsiy moyillik va qobiliyatlarni hisobga olish talab etiladi.

Insonning shaxsiy sifatlari u yoki bu kasb-hunar talablariga qanchalik muvoffiqligi nazarda tutiladi. Kasb-hunarni tanlashda ishlab chiqarish jarayoniga tayyorgarlik ko'rish bilan birgalikda ma'naviy-axloqiy jihatlarni, ya'ni ma'lum bir kasb-hunarni egallashga bo'lgan ishtiyoqni ham shakllantirish muhimdir.

Xulosa o'rnida, imkoniyati cheklangan bolalarni kasb-hunarga jalb qilishda quyidagi jihatlarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

- imkoniyati cheklangan bolalar uchun kasb-hunar o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va to'liq ifodalash;
- tegishli kasblar yuzasidan maslahatlar berish, o'quvchi va uning ota-onasi bilan uning jismoniy imkoniyatiga qarab kasb-hunarga yo'naltirish tadbirlarini ishlab chiqish;
- bolalarning imkoniyatlariga mos asosiy kasb-hunar turlari bilan tanishtirib borish;
- imkoniyati cheklangan bolalarni mehnat ta'limi darslari davomida kasb-hunarga tayyorlash va ularda muayyan kasblarga nisbatan qiziqishlarni uyg'otish;
- kasb-hunar tanlashga yordam beruvchi "ochiq eshiklar kuni" tadbirlarini tashkil qilish, bu jarayonga yetakchi mutaxassislarni jalb qilish;
- o'quvchilarda kasblar olami bilan tanishish jarayonida o'zi sevgan kasb xususiyatlari bilan yaqindan tanishish maqsadida turli o'yinlar orqali kasb doirasida o'zini sinab ko'rish imkoniyatini yaratish, buning uchun kasblar olamiga ta'luqli rolli o'yinlar tashkil etish;
- imkoniyati cheklangan bolalar uchun zamon talablariga javob beradigan maxsus kasb- hunar tanlash xonalarini tashkil etish;
- ommaviy axborot vositalari orqali kasb tanlash yuzasidan targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borish hamda bu masalada imkoniyati cheklangan bolalarga ma'lumotlar berish, ularni psixologik tayyorlash kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasida o‘quvchi-yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish tizimini rivojlantirish kontsepsiyasi. Toshkent:O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi. 2002
2. P.Po‘latova, L.Nurmuxamedova, Sh. Amirsaidova. Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.
3. M.Adashaliyeva (2024). Inklyuziv ta’limda o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish. CURRENT ISSUES OF SPECIAL PEDAGOGY AND PRE-SCHOOL EDUCATION: PROBLEMS,SOLUTIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS.
4. Rashidov H.F., Ergashev SH.T., Boltaboev S. O‘quvchilarni kasbiy yo‘nalganligini aniqlash. Uslubiy qo‘llanma. T.:TDPU, 2004
5. L. Mo‘minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar. Maxsus psixologiya. T.: Fan va texnologiyalar. 2013 y.
6. Muslimov N.A., Mullaxmetov R.G. Kasb tanlashga yo‘llash. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: OO‘MTV, 2007
7. SH.S.Sharipov, K.Davlatov, G.S.Nasriddinova.Kasbga yo‘naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, 2007.